

АБ КУЛЬТУРЫ МОВЫ Ё ПЕРЫЯДЫЧНЫМ ДРУКУ

Адной з актуальных у сучаснай беларускай мове з'яўляецца праблема культуры мовы ў публіцыстычным стылі, паколькі менавіта праз радыё, перыядычны друк, тэлебачанне большая частка насельніцтва Беларусі ўспрымае родную мову. Таму асабліва важна, каб чытач (слухач) меў справу з мовай узорнай: правільнай, дакладнай, выразнай. Не менш важна на сучасным этапе развіцця мовы не запалохаць яе прыхільнікаў і парушыць стэрэатып абывацеля, што яна "грубая", "калгасная". Тым больш, што ў пэўнай часткі грамадства ўсё яшчэ пануе думка пра ўзорную мову дыктараў радыё, тэлебачання і перыядыкі. Аднак варта адзначыць такі факт, як зніжэнне культуры мовы вуснага і пісьмовага слова ў сучасных сродках масавай інфармацыі. І справа тут не толькі ў вялікай колькасці гутарковых, прастамоўных і жаргонных выразаў, якімі часам перанасычаны артыкулы. Справа ў скажэнні граматычных формаў слоў, у парушэнні мілагучнасці маўлення, ужыванні слоў-паразітаў і інш.

Як вядома, пры выкарыстанні любога пласта мовы (асабліва ў маладзёжным друку, паколькі мы выходзім моладзь і тым самым адказныя за яе культуру мовы, культуру паводзін) неабходна заўсёды мець пачуццё меры. Пільнай увагі патрабуюць словы, якія знаходзяцца за межамі літаратурнага ўжывання (прастамоўі, жарганізмы, дыялектызмы). Нават пры матываваным іх выкарыстанні (стварэнні атмасферы студэнцкага асяроддзя) яны засмечваюць мову: — *Ты чо, у натуре, такі адмарожаны з самага ранку? — Не бачыш — не высыпаўся, адвалі! — А што прычэпіўся, адмарозак? — А ты ЛСД каштаваў? — спытаў першы. — "Бабак няма". Ды на фіга? І не ад такога "дах" зносіць, — адказаў другі і ніхнуў нагой пярэдняю лаўку ("Чырвоная змена")* [1].

Прыведзены дыялог — гутарка паміж студэнтамі, якія далей называюць адзін аднаго мянушкамі тыпу "качок", "батанік". Складваецца ўражанне, што дзеянне адбываецца не ў студэнцкай аўдыторыі, а ў нейкім іншым месцы, дзе жаргон з'яўляецца асноўным сродкам камунікацыі.

Найважнейшая прымета культуры мовы журналіста — умелае выкарыстанне лексічнага багацця мовы, аднак таўталогія і паўтор слоў застаюцца самымі частымі заганами сучаснага друку: *На гэта А. Красуцкі параіў дэпутатам хаця б пацікавіцца меркаваннем на гэты конт сваіх выбаршчыкаў... ("Звязда"); Мы туды ходзім два разы ў год: вясною, калі ўсё расцвітае, і восенню, калі расцвітаюць апошнія кветкі... ("Звязда"); Такі рэжым, па сутнасці, распаўсюдзіўся б і на тэрыторыю Беларусі... Што дае далучэнне краіны да СГА? Яна становіцца раўнапраўнай удзельніцай на сутнасці сусветных гандлёвых адносін... ("Звязда"); У яго была мэта — атрымаць максімальную колькасць ведаў, каб у будучыні на максімуму зарабляць грошы ("Чырвоная змена").*

Як відаць, паўтор аднаго і таго ж слова/выразу або роднасных слоў стварае непатрэбнае "таптанне на месцы" і сведчыць пра няўменне аўтара дакладна, лаканічна выкладаць думкі.

Тыповымі недахопамі многіх публікацый з'яўляецца перанасычанне кантэсту пабочнымі словамі і выразамі, якія не ўказваюць ні на парадак думак, ні на іх крыніцу: *У мяне ўзнікае жаданне паспрачацца, скажам, на бутэльку піва. Але чамусьці прападае; Мне, скажам, яна, карта саду, не патрэбна, ведаеш усё і так. Але прыемна; Надаць, скажам, парку больш-менш прыстойны выгляд; А тут, так бы мовіць, бабуліна камода; Спрабую ўлезці ў яго скуру, у яго характар, у яго, так бы мовіць, менталітэт; Важны сам працэс. Так бы мовіць, пошук мішэні, потым — прыцэльная страляніна ("Звязда").*

Журналісты так захапіліся гэтымі "моднымі" словамі, што ўжываюць іх і да месца, і не да месца. Прычым у разрад пабочных слоў актыўна ўводзяцца часціца менавіта і прыслоўе таксама: *А зараз пагаворым пра яблычны воцат. Будзем гаварыць, менавіта, пра яблычны; Праз вёску працякае і рэчка, а гэта, таксама, уносіць свой непаўторны нюанс ("Звязда").*

Нярэдка на старонках перыядычнага друку можна сустрэць такі тып лексічнай памылкі, як ужыванне слова з неўласцівым яму значэннем/адценнем значэння: *Там жывуць дзве пары лебедзяў і цэлая зграя качак, зразумела, дзікіх ("Звязда") ("зграя" — гайня сабак, ваўкоў; у адносінах да птушак трэба ўжываць чарада). Учора Нацыянальны інстытут здароўя Паўднёвай Карэі забіў трывогу з нагоды імклівага росту колькасці камароў — разносчыкаў смяротна небяспечнага вірусу японскага энцэфаліту ("Звязда") ("нагода" мае адценне ўрачыстасці, афіцыйнасці; думаецца, у такім кантэксце варта было б ужыць стылістычна нейтральны выраз "з прычыны").*

Вынікам таго, што некаторыя журналісты пішуць па-руску, з'яўляецца вялікая колькасць русізмаў, ужыванне якіх штучна збядняе беларускую мову, не дазваляе ёй раскрыць перад чытачом уласнае багацце, паказаць функцыянальныя рэзервы: *вінаградная ўлітка* (а трэба "смоўж" ці "слімак"); *адказнасць прадугледжана за разарэнне і разбурэнне жытла птушак* (а трэба "спушташэнне"); *пачаў паціху наладжваць гандаль лякарствамі* (замест "лекамі").

Асаблівай увагі, на нашу думку, патрабуюць парушэнні марфалагічных нормаў, бо менавіта гэтыя нормы найбольш ярка адлюстроўваюць нацыянальную спецыфіку мовы: *Рэзчык па дрэву (е) знойдзе занятак па душы, а пасля вучэльні - працу па жаданню (і); Зараз вядуцца перамовы па стварэнню (і) сумеснага беларуска-ізраільскага прадпрыемства* ("Звязда").

Няма неабходнасці прыводзіць большую колькасць прыкладаў: такая форма падаецца на старонках газет як адзіна правільная, адзіна магчымая.

Тое самае датычыцца ўжывання дзеепрыметнікаў з неўласцівымі (ці найменш уласцівымі) ім суфіксамі *-ўш/-ш-, -уч/-юч- і -ач/-яч-*: *...а разам з тым і пазбавіць Расію ад стаўшай для яе доволі балючай праблемы; Нападаўшы імгненна затрыманы аховой; хуліган на імені Андрэй лічыць сябе спачувачым ідэям мясцовай нацыянал-бальшавісцкай групоўкі; Пацярпеўшы пагадзіўся з гэтым; жанчына трапіла пад упаўшую галіну дрэва; За прайшоўшыя дзесяцігоддзі разабралі печы...* ("Звязда"). Вядома, што яшчэ Кузьма Чорны ў 1929 г. пісаў пра дзеепрыметнікі накішталт *спрабуючай, утварыўшагася*: "А я вось са сваёй мовы выкараняю гэтакія формы і магу без іх выказаць беларускаю моваю, што хачу". У 1964 г. Анатоль Клышка ў артыкуле «Пра лямант — "уючых" і "лямантуючых"» ("Польмя", № 7) падае сродкі і спосабы перакладу неўласцівых беларускай мове формаў дзеепрыметніка. Алесь Каўрус у кнізе "Мова народа, мова пісьменніка" (Мн., 1989) нагадвае, што жывой народнай мове неўласцівыя формы з названымі суфіксамі. Навукоўца бачыць прычыны функцыянавання такіх дзеепрыметнікаў у механічным, даслоўным перакладзе з рускай мовы і ў тым, што некаторыя мовазнаўцы, напрыклад І.М.Кучук, прапагандуюць формы тыпу *пралятаючая* (качка), *прабгаючае* (стада), бо яны, на яго думку, узбагачаюць стылістычны пласт азначэнняў і з'яўляюцца патрэбнымі стылістымі сродкамі [2, с. 241—242]. Думаецца, што не чытаюць журналісты мовазнаўчыя часопісы, а справа тут сапраўды ў механічным перакладзе і ў імкненні "наблізіць" беларускую мову да рускай. Відавочна адно, што формы дзеепрыметнікаў з суфіксамі *-ач/-яч-, -уч/-юч-* штучныя, няпростыя для вымаўлення, не мілагучныя, а формы з суфіксамі *-ўш/-ш-* яшчэ і аманімічныя дзеепрыслоўям закончанага трывання; як сцвярджаюць студэнты, "так і хочацца іх выдзеліць коскамі з двух бакоў", а гэта будзе пярэчыць літаратурнай норме.

Агульнавядома, што беларуская мова з'яўляецца адной з наймілагучнейшых моў свету. І таксама вядома, што мілагучнасць маўлення парушаецца шляхам наапаўнення аднолькавых галосных у пачатку рада слоў або за кошт супадзення гучання прыназоўніка і першага склада назоўніка: *А адначасовае абяцанне павялічыць дапамогу дзяржавы на дзяцей...; а астры ўжо адцітаюць; имат дзе прайшлі дажджы, а ў асобных месцах нават з градам; а ў астатнім сітуацыя засталася такой жа, як і раней; а адна ақция "Азота" пацягне на 66 тыс. рублёў або адпачыць ад аднастайнасці, калі глядзіш на назвы сартоў толькі яблынь; фонд па падтрымцы* ("Звязда") і інш.

Кіраванне як від сувязі слоў выяўляе нацыянальную спецыфіку беларускай мовы, аднак і яно пацярпела ад непісьменнасці супрацоўнікаў друку: *А людзі кажуць, што рака адпомсціла браканьерам за здзекі над ёй; адна качка, да прыкладу, можа выціць за дзень больш за літр [вады]; з учарашняга дня ўступіла ў сілу настанова... згодна з якой...* ("Звязда"). Гэты сумны факт яшчэ раз пацвярджае, што беларуская мова праз сродкі масавай інфармацыі губляе спецыфіку. Варта нагадаць, што быў іншы час, калі тая ж "Звязда" "вярнула" нам *прафкам, гаркам* і да т.п., калі менавіта "Звязда" ініцыявала моўнае раўнапраўе формаў *сацыялізму, камунізму, рамантызму, капіталізму*.

Вядома, што дакладнасць — абавязковая якасць любога (афіцыйна-справавога, публіцыстычнага і навуковага) тэксту, а такія памылкі, як двухсэнсоўнасць, плеаназм, моўны лішак, пазбаўляюць яго названай уласцівасці. Гэта, у сваю чаргу, абцяжарвае хуткасць успрымання інфармацыі. Напрыклад, толькі пасля пэўных разважанняў можна зразумець, аб кім

(гусях ці каровах) ідзе гаворка ў наступным урыўку: *Гусь, як і карова, увесь дзень на лузе. Маладняк, які важыць да 2—3 кілаграмаў, з'ядае за дзень 2 кг травы на адну галаву. Ім* (каму? — А.П.) *падабаецца дзьмухавец, трыпутнік...* ("Звязда"). Да *двухсэнсоўнасці* прывялі найперш незразумелае, на наш погляд, супастаўленне гуся з каровай, а таксама несупадзенне ў ліку назоўніка *маладняк* (адз. лік) і займенніка *ім* (мн. лік), якія суадносяцца паміж сабой, таму павінны мець аднолькавую форму ліку.

Плеаназм як адна з тыповых памылак друку павялічвае даўжыню радка, аднак інфармацыйна яго не папаўняе: *Абапал дарогі суцэльны жоўты "вожык" коратка "стрыжанай" збажыны...* ("Звязда"); ці *ён заўсёды быў рыжым і крайнім* ("Чырвоная змена"). Відавочна, што для раскрыцця зместу, характарыстыкі той ці іншай з'явы дастаткова было выкарыстаць адно з выдзеленых слоў, бо значэнні іх тоесныя. Дарэчы, моўны лішак, як і плеаназм, таксама пазбаўляе радок лаканічнасці: *Навальніца над вёскай Стары Дварэц Рэчыцкага раёна зрымела перунамі* (лішняе слова. — А.П.) *нядоўга* ("Звязда").

Часам праз моўны лішак ажывае прамое (першаснае) значэнне слова, хаця аўтары, ствараючы газетную метафару, ужываюць яго з пераносным значэннем: *Пакупніца дакладна трапіла ў яблычак мішэні* (моўны лішак), *зробіўшы выгадную здзелку на набыцці краснапольскага ціра* ("Звязда"). Акрамя ўсяго, трапіць у яблычак — гэта і ёсць "дакладна патрапіць" (плеаназм). Дадзены сказ можна пабудаваць наступным чынам, захаваўшы яго лаканічнасць, інфармацыйнасць: *Пакупніца сапраўды трапіла ў яблычак, зробіўшы выгадную здзелку на набыцці краснапольскага ціра.*

Неахайнае, няўважлівае стаўленне супрацоўнікаў друку да слова пацвярджаюць наступныя памылкі: *даследвання, збажжына; Хаця воцат, прадукцыя рэнтабельная і дае добры прыбытак; Надаць, скажам, парку больш-менш, прыстойны выгляд; Як гэта?! У адносінах да мяне была дапушчана несправядлівасць! Я хачу яе аднавіць!* і інш.

Усе вышэй прааналізаваныя моўныя хібы ўяўляюцца нам недаравальнымі парушэннямі літаратурных нормаў беларускай мовы, бо скажаюць яе, "хаваюць" адметнасць. Не хацелася б, каб такія парушэнні нормаў (на ўсіх моўных узроўнях: фанетычным, лексічным, марфалагічным і сінтаксічным) праз іх паўтаральнасць у перыядычным друку сталі варыянтамі нормаў ці ўвогуле адзінымі нормаў. Прыведзеныя факты насцярожваюць яшчэ і таму, што культура мовы асобы цесна звязана з культурай паводзін, паколькі мы маем тут адзін ланцужок: культура думкі — культура мовы — культура паводзін. Парушэнне аднаго са звёнаў вядзе да парушэння ўсяго ланцужка. Таму трэба думаць пра выхаванне (праз сродкі масавай інфармацыі) словам правільным, прыгожым, разумным, каб моўная дысгармонія не прывяла да дысгармоніі духоўнай. Такім чынам, праца журналіста павінна быць накіравана на ашчаднае стаўленне да мовы з тым, каб захаванне яе нацыянальную адметнасць і духоўнасць нацыі ўвогуле.

1. Тут і далей фактычны матэрыял узяты з газет "Чырвоная змена" і "Звязда" (жнівень—лістапад 2002 г.)

2. Каўрус А.А. Мова народа, мова пісьменніка. — Мн.: Нар. асвета, 1989. — 247 с.